

Újévi jegyzet a szubjektív hatalomról és a laposságról

Az egyik, sőt talán a legfontosabb filozófiai feladat: választ adni a *jelen* kérdésére. Mikor élünk? Mi jellemzi a korszakot, amelyben élünk? Hol kezdődik a jelenkor? Mik a jellemző, magától értetődő vonásai, amelyekre már föl sem figyelünk?

Hegel a maga korát a művészet filozófiájáról szóló előadásaiban például *polgári állapot*ként határozta meg, amelyet szembe állított a *hőskor*ral. Ami az állapotot illeti általában, erről azt mondja: „Az állapot tehát nem más, mint a létezés, és még inkább a szellemi világ általános létmódja.”⁷⁰ Minden ilyen állapot sajátosan történeti, ám annak számára, aki ki akarja fejezni ezt az állapotot, azonosulnia kell vele mint saját tárgyával: „[...] a szubsztanciális akkor az ő hite, az a szubsztanciális mód, ahogyan az igazról tud; tevékenysége pedig csak az érzékelhetővé tétel formális része.”⁷¹

Azt kellene kérdeznünk tehát, hogy a mi korunkban mi a szellemi világ általános létmódja.

A hőskort Hegel szerint – a saját korát jellemző polgári állapot felől nézve legalábbis – az állam hiánya jellemezte; az, hogy nem létezett objektíven megszilárdult hatalom. Két történeti példát említ erre: a homéroszi világot és középkor hűbéri világát. Ezek nem a jogszerűség és a törvények által uralt világok, emiatt az objektivitás (a külvilág objektív kényszere) nem lép előtérbe. Létezik ugyan valamiféle jog, illetve a szükségletek kényszere, de hogy mi a jog és a szükségletek kielégítésének módja, azt a szubjektum szabad önkénye mondja ki. Ez a jog ezért inkább csak egyfajta erkölcsiség.

A homéroszi hősök vagy a középkori lovagok, bár egy király alatt egyesülnek, az őket egyesítő kötelék nem a *törvény ereje*, hanem az individuumok szabad akarata, akik közül bárki adhat tanácsot és fölmondhatja a köteléket. És ami ugyanennyire lényeges, a vazallus fejedelmek, lovagok, hősök nem vetik alá magukat a *többség akaratának*, mindenki magáért áll helyt, továbbá a tulajdon is az individuum szabad önkényétől függ. Más szóval: a jogszerűség, az igazságosság, illetve a tettek jelentése itt az individuális jellem és az erények által kap meghatározást.

⁷⁰ Hegel, G. W. F.: *Előadások a művészet filozófiájáról*. Ford.: Zoltai Dénes. Budapest: Atlantisz, 2004. 134.

⁷¹ Hegel: *Előadások a művészet filozófiájáról*. 256.

A polgári állapotban ennek az ellenkezője a jellemző. Előtérbe lép a társadalmi környezet objektivitása, a törvények által uralt valóságos egzisztencia, amely nem az individuumok akarata által tételeződik, hanem amelyet az individuum mintegy készen talál. Dönthet úgy, hogy csatlakozik a törvényes rendhez, ellene is szegülhet, de ez belső érzülete, belátása marad, az egzisztencia objektív állapota nem ezen a viszonyon áll vagy bukik. A polgári állapotban, ahol az individuum törvények által körülhatárolt, védett, a szabad akarat tere pedig igencsak korlátozott, a hatalommal rendelkezők is csak azt viszik végbe, ami összhangban van az objektíven meghatározott renddel.

A polgári állapot valósága ezért *prózai*. A prózaiság Hegelnél a művészet ellenfogalma, márpedig a polgári állapottal a művészet alapeszméje – szellemi és természeti, külsődleges és bensőséges, tartalom és forma, fogalom és realitás egysége az individuálisan eszményi eseményben, más szóval: a szubsztanciális szubjektív megjelenítése – inadekvát. A prózai valami olyasmit jelent itt, hogy valami egyoldalúan, sőt magáértvalóan vagy csak elvont, vagy csak reális, bensőséges vagy külsődleges, naturális vagy elvont, stb. A próza a fogalom és a realitás, a szellem és az anyag dialektikájának megszakítása, az eszméjük szerint egymáshoz tartozó oldalak merev elkülönítése, szétvetülése. A prózai korszak, illetve a polgári tudat prózája alapvetően laposságot, egysíkúságot, a részletek lapos egymásmellettségét termeli: öncélú elméletieskedést, az elvontba való bezáródást, a lapos empirizmusához való hozzátapadást, egyoldalú gyakorlatiasságot vagy „pragmatizmust”. A próza a szintézis hiánya.

Az individuum itt maga is prózai, külsőleg meghatározott, relatív, véges, vagyis a szükségletek, az állam és a törvények által meghatározott. Itt nem lehetséges nagy tetteket végrehajtani, legfőnnebb „jó családapák” vagy „hűséges férjek” lehetünk – mondja Hegel. Az individuum a függés állapotában van, mivel nem önmagát határozza meg, hanem más által meghatározott. Az individuumok töredéknek mutatkoznak, akik szüntelenül relatív, meghatározatlan viszonyokba bonyolódnak bele, amelyekből nem találnak kiutat, legföljebb egyfajta belső megbékélésben, mely azonban nem szünteti meg az állapot szétvetült jellegét és az objektivitás túlhatalmát. Az ember magában dohoghat a korszak lapossága, üressége, erkölcstelensége vagy dekadenciája miatt, és – ennyi. Ez a véges és relatív valóság romlott létezéssé lesz, az igazság pedig elvont, elkülönült és meg nem békélt marad, elválík a reálistól.

A polgári állapot adekvát kifejeződése ezért nem a művészetben, hanem a filozófiában, a valósággal ki nem békült elméletben, az olykor irritálóan „valóságidegen”, ámde az igaz szubsztancialitásával potenciálisan összehorzosuló fogalmi aktivitásban található. Vagyis: az objektív szféra túlhatalmát, a prózaivá lett állapotot nem a művészet ragadhatja adekvátan meg,

hanem a filozófia. Vagy legalábbis nem egy olyan művészet, amilyenre Hegel gondol, hanem egy másfajta, mondjuk talán teoretikus művészet. Később Lukács György ezekre a belátásokra építi regényelméleteit: szerinte a regény, illetve a *realista művészet* lesz a polgári próza korszaknak megfelelő új művészeti forma, amely egyszerre utal vissza a művészet klasszikus korszakára, és fejez ki egy egészen új történeti stádiumot.

Hegel mindezzel azt is feltételezi, hogy a polgári állapotban a realitás fundamentuma szintén fogalmi, sőt eszmei jellegű, csak hogy ez a fogalmi jelleg rejtett, a közvetlennek tűnő objektivitás valósága túlságosan az előtérbe nyomul, elénk tolakszik, vagy ahogy mondani szokták, „az arcunkba mászik”. Az elmélet ereje így abban rejlenék, hogy az objektív, reális és relatív kényszer fogalmi hátterét, ha tetszik fundamentumát képes átvilágítani, valamiféle távolságot termelni, s ezáltal képes felforgatni a valóságot. Ezen a reményen alapszik minden „kritikai elmélet” vagy „forradalmi filozófia”: hogy képes ajánlatot tenni a valóságot meghatározóhoz vagy megalapozóhoz képest más fogalmi elrendezésre, kifejtésre és átélésre. Hogy a prózaian készen kapott világ lapos közvetlenségét képes dialektikusan közvetítetté, a reális fundamentumát képező fogalmi merevséget, az ideológiailag kontrollált valóságfolyamatot mozgalmassá, időbelivé, tartam-szerűvé alakítani, transzformálni.

Bár Hegel állapotleírása sok ponton ma is érvényesnek tűnik, annak minden bizonytalán vége, amit az állam, a törvények által uralt jogrend plasztikus objektivitásaként ír le. Az objektivitás hatalma, vagy a hatalom objektivitása ma is érvényes, de azt nem az államban, a külsővé vált hatalom intézményesültségében ismerjük fel. Az objektív szféra ma túlságosan is képlékenynek, változékonyak, szubjektív önkény által definiáltnak látszik.

Úgy tűnik, paradox módon az objektivitás hatalma ma éppenséggel szubjektív meggyökerezettségében lokalizálható. Az individuum önmaga terhére van, saját magát akarja levetni saját magáról. A hatalom konkrétsága és objektivitása ma abban rejlik, hogy az individuumot hozzáláncolja önnön objektív-relatív létezéséhez, objektíven individuális állapotához és saját kényszerképzetéhez. Ez az individualitás nem olyasmi, amivé egy szabad akarat tenni akarja magát, hanem ami már eleve adott a puszta létezéssel. Az individuum létezése, önkifejtése így csak tautológia, az, ami. Ebben az értelemben individualitásunk az objektív szféra relatív meghatározatlanságának stigmájaként pecsételődik ránk, az objektív maga a szubjektív, és így mindannyian megbélyegzettek leszünk. Az emberek ezért manapság túl hamar megunták, sőt belsőleg föl is adják saját életüket. És az objektív szféra, a „társadalom”, a „rendszer” vagy épp a „világállapot” fogalmi kritikája ez alól nem szabadít fel.

Azokat az ösvényeket kellene megtalálni, amelyeken a fogalom visszatalálhat a reálisba, hogy felforgassa, transzformálja, időbelivé tegye azt. Ha az objektív hatalom korában az tűnt az emancipáció lehetőségének, hogy *az objektív állapotot szubjektiválják*, s ezáltal a pusztán szubjektívból fölemelkedjenek a reális és általános állapot elsajátításának, majd erőszakos transzformációjának a szintjére, amit az *osztálytudat* fogalma jelezhet, ma a helyzet ennek szöges ellentéte. A reális és objektív állapot lapos általánossága ma, a szubjektív hatalom korában, senkit nem elégít ki. Ma mindenütt ennek fordítottját, a *szubjektív objektiválásának* a követelményét és kényszerét látjuk.

De a kérdés az, hogy miként lehet kidolgozni a szubjektivitás olyan alakzatait, a kapcsolatok, a társiasság, az intézmények, a kooperáció, a kifejezés mód vagy akár a vágy olyan formáit, amelyek nem a reálisan fennállóban gyökereznek ugyan, nem annak szubjektív realizációi, instrumentumai vagy spektakuláris tükröződései, mégis képesek lennének gyökeret eresztetni a valósba, nem maradnának pusztán individuumok önkényes képzetek, közelítenének valamiféle eszmei általánosság felé. Ez fogalmi munka nélkül ma sem fog menni, de talán mégis többre van szükség, mint pusztán elméleti termelésre.

A társadalomelmélet egyik alapfogalma a viszony [*relation*], a társadalom alapegysége a társadalmi viszony. A viszonyokra objektivitás jellemző, külsőleg, adottságként határozzák meg az individuumokat. A viszony szubjektív formája, amivel inkább a pszichológusok dolgoznak, a kapcsolat [*connection*] lehet. Individuumok között akkor is létezhet viszony, ha nincs közöttük kapcsolat, és lehetséges olyan kapcsolat, amelynek nincs adekvát megfelelője a társadalmi viszonyok szintjén.

Mondjuk, a szerelem olyan kapcsolat, amelynek nincs adekvát objektív viszonyformája. A műalkotásnak lehet eszmei egysége, belső törvénye, de nem nagyon lehetnek szabályai. A tulajdonképpeni politika nem a törvények, a jogállapot által meghatározott, hanem közösséget alkotó. A filozófia nemcsak elvont elmélet, hanem a realitást meghatározó fogalmi szerkezet aktív transzformációja. És ha a szerelem – mely sohasem csak arra vágyik, ami a másik reális meghatározottságai szerint, hanem hozzáadja azt az eszmeit is, amit csak ő lát a másikban – pusztán külsődleges viszonyként tételeződik, akkor fogja magát és elillan. A külsődleges szabályoknak vagy objektív elvárásoknak megfelelően létrehozott műalkotások igencsak laposak és érdektelenek. A politika, amely nem módosítja a törvényesség adott kereteit, nem teremti új közösségi formát, vagy legalábbis nem tágítja ki az adott politikai közösség határait, csak hatalomgyakorlás vagy a bürokrácia obszcenitása. A filozófia, amely csak azt mondja el, ami adva van, a fennálló hatalmi viszonyok kiszolgálójává válik.

A kapcsolat talán olyasmi is lehet, amit régebben a nyelvek *belső formájának* hívtak. Talán lehetségesek olyan kapcsolatok, sőt akár közösségek, amelyeknek van belső formájuk, eszméjük, egy láthatatlan képre, ideára hasonlítanak, és eközben nem, vagy döntően nem külső viszonyok által meghatározottak. Olyan kapcsolatok, amelyek nem számolják fel magukat az objektív kifejeződésben és a pillanatnyivá – a külsőleg instruált tartamra adott pusztá reakcióvá – zsugorodott időben, és még időtállóknak, vagy – ami több – *időtadónak* is bizonyulnak. Ha az objektív társadalmi állapot jellemzője, hogy az objektív viszonyok határozzák meg az individuumokat, mi lenne, ha a szubjektív társadalmi állapotot úgy fognánk fel, amelyben a kapcsolataink belső formájának kell meghatároznia a társadalmi viszonyokat?

Bár a társadalmi viszonyaink a maguk gyalázatosságában adottak és készen kapottak, továbbá az jellemzi őket, hogy szubjektív és akaratlagos hozzájárulásunk nélkül is fennmaradnak, a kapcsolatokra szokták azt is mondani, hogy azokat mi magunk kezdeményezhetjük, létesíthetjük, tarthatjuk fenn, gondolhatjuk, vagy éppen szakíthatjuk meg. Ezeken keresztül az emberek képesek olyan értelmet fölfedezni, sőt elhelyezni a világban, mely túllendíti őket az objektíven leírható adottságok korlátaiban; ez a módszerük arra, hogy a világot úgymond a magukévá tegyék. Mindez koncentráltabb figyelmet, intuíciót, és mindenekelőtt a forma- és jelentésadó, sőt *ex nihilo* teremteni képes imaginációnk hozzájárulását igényli. A vallási tapasztalat, amely a transzcendenciát szubjektumként gondolja el, de olyan szubjektumként, akinek nincs objektív, evilági alakja, mégis képes megszólítani, ugyanúgy inspiráció lehet erre, mint a költészet, amely az önmagáért való világ prózai objektivitását számunkra valóként, felénk forduló arcként, önkifejező felszínként ábrázolja, arcot ad a világnak, amely így mindenhol lát és látható, úgyszólván minden tagjában egy szem.

Mi lenne, ha hinnénk az általunk létesíthető szubjektív kapcsolatokban és ezek nem önfelszámoló objektiválásában? Mi történne, ha szubjektív, azaz belső formával bíró kapcsolatokat tudnánk létesíteni olyan tevékenységek és munkák, személyek vagy intézmények, térbeli területek és jelentések, időbeli események és tettek között, amelyek között a fennálló objektív viszonyok adott rendje szerint nincsenek és nem is szabad kapcsolatok létesüljenek?